

Water

Eigen schoon

14 november 2010

Voor zover ik weet is er nog geen Noach gesignaleerd die ijverig aan een ark bouwt. Voor de rest is het echter al zondvloed, wateroverlast, overstroming, evacuatie, waterellende en zandzakjes wat hier uit de luidspreker van de radio vloeit. Het is me wat! Het land wordt zo te horen nagenoeg weggespoeld door de recente stormen en regens. Er wordt ook gemeld dat sommige wegen simpelweg afgesloten zijn voor alle verkeer omdat ze geheel of gedeeltelijk overstroomd zijn of anderszins te gevaarlijk om te berijden. Voor de rest is het klets- en kletsnat. Overal waar je kijkt. Omstandigheden die zelfs mij ertoe noepen om de wandelschoenen in de kast te laten om vanuit de centraal verwarmde ruimte naar het ongenadige weer te kijken. Geen Voetstukje dus? Wel... niet helemaal. Anders was je dit nu niet aan het lezen. Wat is er in de gegeven omstandigheden echter toepasselijker om er wat over te schrijven dan het thema „water“? Dus gordt het zwemvest aan en stap in de roeiboot. Of trek de lieslaarzen maar aan.

Vlaanderen wandelt, Berlare zwemt

Dat het echt al heel bar moet zijn om me binnen te houden, dat heb ik afgelopen donderdag, 11 november, nog eens voor mezelf en de medemens bewezen. De wind float, loeide en brulde door de immer blotere bomen. Het leek soms wel of er een heel squadron Spitfires in aantocht was. Heel toepasselijk voor deze 11^e november wanneer het einde van de Eerste Wereldoorlog en alle gesneuvelden van de beide Wereldoorlogen worden herdacht! De regen, met geweld voortgejaagd kletste neer of ijlde in gordijnen over het landschap alsof er gesolliciteerd werd naar een rol in een Hollywoodproductie. Sint Maarten had geen goed weer gebracht. Maar ja, in Overmere is het dan ook zijn concurrent, Sint Niklaas, die de brave kindertjes komt verblijden en die zat dan nog op de stoomboot uit Spanje. En dan was het de bedoeling dat Vlaanderen ging wandelen...

Met 45 waren we die zich in de Sporthal in Overmere lieten inschrijven om de onvriendelijke natuur te trotseren. Dan wel te ondergaan. Het hangt er maar vanaf hoe je het bekijkt. Voor een wandeling in elk geval waar de Boerenkrijgstappers, de club waar ik lid van ben, uitgebreid aan had meegewerkt.

Gejaagd door de wind (of juist niet wanneer die tegen zat) ging het hoofdzakelijk over gebaande wegen. In de gegeven omstandigheden was dat eigenlijk wel meegenomen. Waar dat niet het geval was lag het er echt wel heel smerig of zompig bij.

Het was mijn bedoeling om onderweg wat sfeerfoto's te maken. Eerst zag ik er echter tegenop omdat het zo hard regende en ik het cameraatje liever niet leer zwemmen of pootjebaden. Later, toen de regen wat minder was, ging het ook al niet omdat mijn handen zo erg verstijfd waren dat ik die kleine knopjes niet meer kon bedienen. Enkel het plekje dat volgens het bijgaande bord het mooiste moet zijn van de gemeente, dat staat er op. Al zag het er daar nu eerder grimmig dan mooi uit.

Toen de trip van 12 kilometer rond was, lag er een warme pannenkoek op me te wachten. En er stond een jenever klaar in het voorgeborchte van de sporthal. Of iets anders drinkbaars voor wie, zoals ik, die alcoholica niet zozeer genegen was. Een erg prille jongeling voorzag mijn pannenkoek deskundig en uitgebreid van de gevraagde bruine suiker en ik heb hem (de pannenkoek!) met veel smaak genuttigd. Zo gespijsd en gelaafd kon ik het leven weer wat optimistischer tegemoet zien.

Krijg ik nu een getuigschrift voor weersbestendigheid? Of voor noeste zelfverloochening? Of alleen maar een meewarig hoofdschudden wegens toegepaste krankzinnigheid? Ik vrees dat het dat laatste wordt want ik heb niet enkel de uitgezette wandeling gelopen maar nog eens ruim 10 kilometer méér. Ik was met name te voet van huis gekomen. En ook teruggegaan, ja. Erger nog: ik heb van mijn wandeling genoten! Tja...

Pasar mag dan beweren dat dit het mooiste plekje van de gemeente is, toen ik deze foto maakte zag het er daar eerder grimmig uit. Maar ook dat heeft zijn charme...

De Donk en het meer

Na dit introotje wil ik jullie graag meenemen op een virtuele wandeling langs... het water. Want zelfs buiten de huidige omstandigheden is er hier in de buurt ook zo nogal wat water aanwezig. Dat heeft in niet geringe mate mede bepaald hoe de streek er hier uitziet. De benaming „Donk“ voor de wat afgelegen wijk aan de noordelijke grens van Berlare, is in verband te brengen met een zanderige verhevenheid in het verder moerassige gebied van het vroegere landschap. Nu nog zijn er hier duidelijk herkenbare zandheuvels te vinden: de land- of rivierduinen die we aan de zee en de Schelde te danken hebben. „Donk“ gaat ook terug op het oude „Bareldonk“, een kleine voormalige heerlijkheid binnen Berlare, die al vermeld werd in de 13e eeuw. Barlodonc werd dus gevormd door het Barbroeck, Baerbroeck of Berlarbroeck dat Bareldonk met een boog ten noorden en ten oosten omgaf. Eén van de herkenbare heuvels, die bovendien goed in het oog loopt, is de Kapelleberg met daarop de kapel van Bareldonk. Sedert onheuglijke tijden al stond hier een kapelletje met een beeweg. Toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw ter Groenestraten. Waarschijnlijk zo genoemd naar de dreef die van Berlare over Bareldonk naar Overmere liep. Het kapelletje werd in de 15^e eeuw herbouwd en in 1774 gerestaureerd tot de huidige

Donkkapel. In 1935 werd de bedevaartplaats op de heuvels verrijkt met zeven kapelletjes en een Calvarieberg met levensgrote beelden van de hand van Zeelse beeldhouwer Aloïs De Beule. Een beeldengroep die op mij als klein jongetje een verpletterende indruk maakte. De kapel ligt daar echt wel fraai op de gedeeltelijk beboste heuvel, iets afgewend van het toeristische geweld.

Vlakbij de Bareldonkkapel, in de Oude Dreef, ligt nog het Pachthof. Een omwalde site met een pachthoeve die eens behoorde tot het goed van Bareldonk.

Al wie hier in de buurt komt kan er niet naast kijken: er ligt hier een flinke waterplas die het Donkmeer wordt genoemd. Hoewel die meestal onterecht bedacht wordt met de naam „Overmere-Donk“. Het geval wil echter dat het meer voor het grootste gedeelte van de 86 hectare op het grondgebied van Uitbergen ligt! Deze flinke plas ligt aldus verdeeld over de drie deelgemeenten van Berlare. Namelijk Berlare zelf, Uitbergen en Overmere.

Dit grote meer is niet natuurlijk. De mens heeft het gemaakt. Of er althans in verregaande mate aan meegeholpen om het tot stand te brengen. Het is namelijk ontstaan door het steken (ontginnen) van turf in de vroegere Scheldemeander. Nu nog kan men op een landkaart zien dat de Schelde hier ooit een heel ruime lus beschreef. Veel groter dan het eerder bescheiden bultje dat de loop van de rivier nu nog laat zien aan de zuidelijke kant van de gemeente. Wel is die oeroude meander blijkbaar ooit op natuurlijke wijze afgesneden geraakt van de rivier. Dat moet zo ongeveer 10 000 jaar geleden gebeurd zijn. Van dan af begon de vorming van het veen. Er gingen duizenden jaren overheen maar uiteindelijk raakte de meander volledig gevuld door dit verlandingsproces.

Op oude kaarten uit de 17^e eeuw is er nog geen spoor te zien van wat een meer had kunnen zijn. Waar nu die grote waterplas ligt zijn op die landkaarten wel boerderijen, percelen grond en zowaar een rechthoekige vijver te zien. Die bewuste vijver is de nog bestaande Eendenkooi. Die werd toen al met „die Coye“ aangeduid.

De turf was voor de boeren een waardevolle brandstof die vooral werd afgegraven in de 17^e en 18^e eeuw. Het deel van het veen dat op het grondgebied van Berlare lag, bleef wat langer onaangetast. Het was pas in de tweede helft van de 17^e eeuw dat daar volop begonnen werd met het steken van de turf. Pas op het einde van de 18^e eeuw en in de eerste helft van de 19^e eeuw werd het westelijke deel of Overmere-Broek ontgonnen.

Waar de turf weggehaald werd ontstonden er vanzelfsprekend putten. Daar kwam water in te staan en enkele overstromingen van de Schelde maakten het werk af: daar lag dan het Donkmeer!

Het ontginnen van de turf werd eigenlijk wel lang voortgezet. Toen de nood aan de man kwam werd er zelfs nog turf gestoken tijdens de oorlogsjaren. Er was toen immers een tekort aan brandstof en gedroogde turf stonk en rookte wel verschrikkelijk maar het brandde en het gaf de gevraagde warmte. Nochtans kan gesteld worden dat de ontginning na 1850 wel beperkt is geweest want uit oude kaarten blijkt dat de vorm van het Donkmeer sindsdien weinig veranderd is.

Al dat water was niet altijd iedereen welgevallen en dus werden er herhaaldelijk pogingen ondernomen om het waterzieke gebied van de oude Scheldemeander droog te leggen. Er werd immers gelonkt naar de vruchtbare landbouwgronden die dan tevoorschijn zouden komen. In 1862 werd daartoe een pompgemaal geplaatst ter hoogte van het Schuitje aan Berlare-Broek: het „Watermachien“. Daardoor kwam een enorme oppervlakte land vrij. Met het Donkmeer lagen de zaken enigszins anders. Ook al is dat meer gemiddeld niet echt diep, het is wel groot. Dus zoveel water dat kreeg men toch niet weggepompt. Wel veranderden de oppervlakte en diepte van het Donkmeer meerdere malen door al dat ingrijpen. Het bleef echter een sisfusstrijd of het vat der Danaïden vullen omdat het meer steeds in verbinding bleef staan met de Schelde.

Het Donkmeer is, samen met het gebied er rond, altijd privé-eigendom geweest. Dit betekende dat elke eigenaar zo zijn eigen opvattingen had over wat er met het meer mocht gebeuren. Hij besliste over de toegankelijkheid voor het publiek, bijvoorbeeld. Of over de toe-

stemming om te vissen en andere privileges. In het begin van de 20e eeuw zag het meer er nog heel anders uit dan nu. Zo waren er uitgestrekte rietkragen. Die beschermden de oevers tegen afkalving en boden schuilplaatsen aan sommige vissoorten. Aan het bestaan van die rietkragen heeft een vroegere „garde“ (bewaker) definitief een einde gemaakt. Het was Kazze (Casimir) immers een doorn in het oog dat er vissers waren die zich in het riet schuil hielden en die niet de vereiste penning afdroegen om toelating te krijgen tot het bevissen van dat water. Daarom liet hij het riet afmaaien tot onder de waterlijn. Hij zag dan wel wie er een lijntje had uitgegooid maar de rietkragen waren definitief geschiedenis. Door de golfslag, die er bij voldoende wind onvermijdelijk stond, en het immer toenemende aantal plezierbootjes op het meer en de daarmee gepaard gaande waterbeweging, brokkelde de oevers snel af. De „oplossing“ werd gevonden in het versterken van de oevers met... huisvuil! Nu nog is het onvergankelijke plastic dat hierin zat te zien bij de oevers van het meer. En al helemaal wanneer een boom omwaait en ons tussen de wortels een blik gunt op wat er zoal in de ondergrond zit.

Het toerisme rond het Donkmeer begon zo ongeveer aan het einde van de 19^e eeuw op gang te komen. Vooreerst zal dat wel nog niet de „gewone“ man geweest zijn die zich daar kwam vermeien. Die had toentertijd wel andere zaken aan zijn hoofd. Nochtans werd er al in het begin van de 20e eeuw aan waterrecreatie gedaan. Zoals vissen, spelevaren en zwemmen. Er vertoonden zich ook wel eens wandelaars en fietsers. En zo werd het middenstandsleven dan stilaan aangeslingerd. Met horecazaken: cafés en restaurants die gespecialiseerd waren in palinggerechten. Sommige van die oorspronkelijke gebouwen hadden een zekere pittoreske stijl. Ze verrezen vooral aan de noordzijde van het meer. Veruit de meeste daarvan zijn alweer verdwenen. Het Donkmeer groeide vlug uit tot een populair recreatieoord voor dagjesmensen vanuit de omliggende steden Gent, Dendermonde en Aalst. In 1891 reed er al een stoomtram tussen Gent en Hamme. Die had aan De Klappel, vlakbij het meer, een halte. Zo werd er in 1900 reeds publiciteit gemaakt voor excursies naar het „schoone meer Overmeire-Broeck“. Sommige cafés van toen werden wel eens afgebeeld op lithografieën van Heins. Dat was het geval met Villa Elvira, In den Jager, Chalet du Bodega en het Chalet du Nénuphar. Die bestaan ten dele nog, zij het veelal in een sterk gewijzigde vorm. Het Chalet du Nénuphar, om er eentje te noemen, is nu „Villa Jeanne“ en het is al lang niet meer het palingrestaurant dat het geweest is. Het was ooit één van de eerste, overigens. Het werd omstreeks 1900 gebouwd voor de brouwer De Smet-De Naeyer uit Berlare.

De omgeving van het meer lokte ook veel kunstenaars aan. Vooral landschapsschilders van wat de Dendermondse school zou gaan heten. Zij verbleven hier in de eerste villa's die rond het meer werden gebouwd. Zoals Franz Courtens die hier in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog een paar jaar woonde in de eerste villa die er gebouwd was. Hij wordt beschouwd als de stichter van de Dendermondse schilderschool. Later maakte hij naam als een meester in het landschapsschilderen. Zijn doeken over het „Optrekken van de vis-fuiken“ en „De Palingvissers“ zijn bekend gebleven. Ook zijn leerlingen Herman Broeckkaert, Pieter Gorus, Leo Spanoge en Fernand Willaert kwamen hier het penseel in de verf dopen. Pieter Gorus bleef na de Eerste Wereldoorlog nog enkele jaren hier wonen.

In 1937 werd een Vereniging tot bevordering van het Toerisme opgericht. Dat zou de latere VVV Donkmeer worden. Op 25 juni 1938 vond het eerste Waterfeest plaats. Dat evenement is uitgegroeid tot een jaarlijkse traditie in begin augustus. Knallend en spetterend is daarbij het vuurwerk dat wereldberoemd is in de streek.

Zoals gezegd was het meer lange tijd in privé handen. Daar was om te beginnen graaf Visart de Bocarmé, kasteelheer te en burgemeester van Uitbergen. In 1952 werd het meer andermaal verkocht door de toenmalige kasteelheer, baron de Crombrugghe de Picquendaele. De nieuwe eigenaar werd de „Intercommunale voor Exploitatie van het Donkmeer“, opgericht door de gemeenten Berlare, Overmere en Uitbergen. Van dan af explodeerde de toeristische uitbating van het meer en de omgeving zo ongeveer. Met alle negatieve gevol-

gen van dien. Al in 1910 had een professor aan de Universiteit in Gent ervoor gewaarschuwd dat de unieke natuurwaarde van het Donkmeer ernstig in gevaar kwam indien er niet dringend maatregelen werden genomen. Een advies dat vanzelfsprekend decennia-lang deskundig aan de laars werd gelapt. Die professor kon het nochtans weten want de universiteit heeft hier lang een station gehad waar de visstand werd bestudeerd.

Na de fusies van de gemeenten werd de intercommunale voor het Donkmeer vervangen door de „Regie Donkmeer“ van de gemeente Berlare. Ondertussen was men in de nabijheid van het meer druk bezig met het scheppen van een enorme put waarvan het zand grif werd verkocht. Toen dat afgraven te moeilijk werd en niet meer rendabel was geworden, werd in 1984 een nieuw recreatiedomein „De Nieuwdonk“ tevoorschijn getoverd. Het ligt ten zuiden van de Eendenkooi, met een flinke afsluiting er rond. Want er moet tijdens het toeristische hoogseizoen entree betaald worden om daar aan het kunstmatige zandstrandje te gaan zitten of liggen. Een gelegenheid waarvan evenwel druk gebruik wordt gemaakt. Temeer omdat er in het Donkmeer zelf niet meer mag gezwommen worden maar de Nieuwdonk heeft een afgebakende zwemzone. Ook de zeilclub is naar hier uitgeweken zodat de verhuurde roeibootjes, pedalo's en elektrisch aangedreven bootjes nu het rijk alleen hebben op het eigenlijke Donkmeer.

De Eendenkooi

In het meer ligt een soort schiereiland en daar is de zogenaamde Eendenkooi te vinden. Je kan er te voet naartoe over „het Brugje“ en „De Dam“ of via een ingang langs de Brielstraat. Of je kan de boot nemen. „De Kooiker“ vaart tijdens het seizoen op gezette tijden tussen de aanlegsteiger aan de Donklaan en de Eendenkooi.

Het is een gebied dat zijn naam ontleent aan de activiteit die er eertijds werd uitgeoefend: de speciale manier om wilde eenden te vangen. De aangelegde vijver, met zijn zeer specifieke vorm met vier gebogen vangarmen, is al op de kaart uit het jaar 1678 te zien. De kooi bleef voor de eendenjacht in werking tot 1930. In 1961 werd de Eendenkooi voor het publiek opengesteld als natuur- en vogelreservaat. Nu is het de plaats waar allerlei gevogelte in de tijd dat het domein gesloten is, rustig aan zijn nageslacht kan werken. Er is ook een dierenpark dat enigszins didactisch is opgezet. Evenwel zouden sommige van de plaatjes die voor de nodige uitleg moeten zorgen wel eens vernieuwd mogen worden want ze zijn soms ternauwernood leesbaar. Iets wat gelukkig niet kan gezegd worden van de bordjes bij de onlangs geopende, gereconstrueerde... eendenkooi. Let wel: het geheel is wel degelijk gereconstrueerd en niet gerestaureerd. Er bleef namelijk nagenoeg niets over dat kon gerestaureerd worden. De vanginstallatie voor eenden is dus helemaal opnieuw opgebouwd om de bezoeker een inzicht te geven in de manier waarop de zogenaamde „Kooiker“ (eendenvanger) eertijds zijn bezigheid uitoefende. Het is een vrij complex geheel van rietschermen, sloten en tunnels waar de wilde eenden naartoe werden gelokt door, jawel, lokeenden. Eens ze de tunnels van netten binnen waren werden ze naar immer smaller wordend water gebracht om uiteindelijk in een fuik te belanden waar ze deskundig werden afgemaakt. Of juist niet. Dat hing er al vanaf. Het schijnt nochtans dat de uitdrukking „de pijp uitgaan“ gerelateerd is aan wat er in zo'n eendenkooi gebeurde. De onfortuinlijke eendjes die in het smalle deel van de vanginstallatie, de pijp, terecht kwamen, die mochten het hoe dan ook wel voor bekeken houden. Om het fluctuerende waterpeil in de sloten zo goed mogelijk constant te houden was er zelfs een sluisje (een rabot) voorzien. Al met al is het in zijn geheel een bewerkelijke constructie die ik mij, eerlijk gezegd, voordat de reconstructie er was veel eenvoudiger had voorgesteld.

Het huisje van de Kooiker staat er ook nog. Al is ook dat al eens heropgebouwd nadat het afbrandde. Bij die reconstructie werd afgegaan op de weinige beschikbare gegevens en andere vergelijkbare exemplaren van dergelijke onderkomens. Het is een gewit bakstenen huisje van ongeveer 3 bij 6 meter onder een rieten zadeldak. Al is het kooihuisje uitgerust met een alkoof en een kleine open haard, het was niet bedoeld noch geschikt voor permanente bewoning. De indrukwekkende boom naast het huisje is wel helemaal authentiek.

Het is ondertussen een kolossaal exemplaar geworden en hij diende, schijnt het, de eenden destijds als baken in hun aanvliegroute naar het water van de eendenkooi.

Voor (kleine) kinderen is het dierenpark met allerlei pluimvee, geitjes, hertjes, pony's en ezeltjes wellicht zeer aantrekkelijk. Voor de rest van ons trouwens ook. Evenals de mooie omgeving met veel waterpartijen.

Het Broek

Waar het water misschien wat minder zichtbaar is maar niettemin zeer aanwezig, is het gebied dat op de Schelde werd veroverd: het Broek. Of Berlare Broek, zoals het thans officieel heet.

De gemeente Berlare verkocht het „Baerbroek“ openbaar in 1854. Wie het kocht werd opgezadeld met de verplichting het gebied droog te leggen. Dat hadden monniken heel lang geleden al eens geprobeerd maar die vertrouwden toch wat te veel op een ingrijpen van de Grote Baas en er kwam niets van. Een verdere poging om het gebied te ontwateren werd, onder andere, gedaan door de gebroeders Van der Elst uit Brussel. In 1860 dienden zij een plan in voor het plaatsen van twee machines voor het droogleggen van het „Baerbroek“. De drooglegging met hun pompinstallatie slaagde slechts gedeeltelijk.

Later in dat zelfde jaar kwam het Broek in het bezit van baron de Hirsch de Gerenth, een bankier uit Brussel. Volgens het archief van het kadaster liet hij in 1862 aan Het Schuitje een „stoomwatermolen“ bouwen. Onder leiding van ingenieur Theodoor Leysen slaagde het droog leggen van Berlare-Broek nog dat zelfde jaar. Deze meneer Leysen moet wel behept geweest zijn met de manie tot droogleggen en vruchtbaar maken. In 1875 verkocht de gemeente Berlare een terrein van ruim 45 hectare bestaande uit braakliggende gronden van de wijk Grote Heide tussen de Molenhoek en de Bergstraat aan precies deze Theodoor Leysen. Hij had met de aankoop van een groot stuk heidegebied de ambitie om deze dorre gronden vruchtbaar te maken. Of hem dat toen ook gelukt is weet ik niet.

Hoe dan ook, het pomphuis met de stoompompen werd in 1867 nog vergroot. In 1904 was het pand alweer in andere handen overgegaan. De toenmalige eigenaars, de familie De Naeyer uit Willebroek, lieten nog meer stoomvermogen installeren en bovendien werd het gebouw zijdelings uitgebreid tot een L-vorm. De pompen bleven in werking tot 1914. Toen viel alles stil. Voor het stoken van de ketels waren kolen nodig en die waren in oorlogstijd immers moeilijk te krijgen. In 1924 noteren we alweer een andere eigenaar. Ene P.H. Folchi. Volgens kadastergegevens werd er daar druk herbouwd en wijzigde de bestemming tot een „leertouwerij“ van de naamloze maatschappij „l'Est de Kwango“. Aansluitend bouwde Folchi er in 1925 er een nieuw en nu nog bestaand waterpomphuis tegenaan en het droogpompen van het Broek werd in 1926 herbegonnen. Aanvankelijk nog met stoomkracht. Nadien werd er een elektrische motor gebruikt. Het Watermachien ligt net op de grens met Zele en het water uit het Broek werd via de Polsgracht over Zeels grondgebied naar de Schelde getransporteerd. „Polzen“ staat in ons dialect voor „pootjebaden“. Zo is het precies dat ik deze kunstmatige waterloop ken. „De Vaart“ zoals wij ze ook noemden, al heeft er nooit wat op gevaren, was ons zwemwater op warme dagen. Vooral een plaats die wat breder was om een of andere reden en die „het Putje“ werd genoemd was zeer populair en dikwijls overbevolkt met ploeterende jeugd. Nu is dit kanaal vervuild, helemaal dichtgegroeid en grotendeels droog gevallen. Voor een zwembad moeten we nog steeds naar Lokeren of Dendermonde. Of het moet de Nieuwdonk zijn.

Het waterpomphuis werd in 1937 door Folchi verkocht aan de Brusselse maatschappij „Union Allumettièrè“. De fabrieksgebouwen zijn intussen gesloopt. Behalve een loods die vasthangt aan het pomphuis. Vanaf 1979 is de site eigendom van het Vlaamse Gewest en sinds 1987 wordt er niets meer mee gedaan.

De waterhuishouding in het Broek is nog steeds een ingewikkelde zaak. Nu staat er een pompstation op een heel andere plaats dan het oude Watermachien. Het is met een vrijwel kaarsrecht kanaal dat langs de Scheve Villa naar het Donkmeer leidt. Het kanaal kan van het meer worden afgesloten met een soort mechanisch bediende kleppen. Wanneer het

waterpeil in het Broek te hoog komt, pompt men het water naar het meer. Vandaar kan het dan, via een paar flinke grachten, ook naar de Schelde worden afgevoerd. Door de nogal uitgesproken niveauverschillen ontstaan er soms rare toestanden. Zo loopt er, niet ver van het nieuwe pompstation, een sloot. Die staat loodrecht op de loop van het kanaal en gaat er onderdoor! Niet met een sifon of iets van die strekking, nee, gewoon rechttoe, rechtaan. Nog wat dichterbij het pompstation is dan de waterval van Berlare te vinden. Niets spectaculair. In Coe moet men zich geen zorgen maken. Het is gewoon de hiervoor genoemde beek die zijn water loost in een nog lager gelegen gebied.

Het natuurgebied Berlabroek is voor een deel toegankelijk voor het publiek via allerlei wandel- en fietspaden. Het is ten eerste aan te raden op de gebaande paden te blijven. Niet alleen om de natuur niet nog meer te belasten dan ze nu al wordt, maar ook omdat de ondergrond buiten de paden ronduit onbetrouwbaar is. Gevaarlijk zelfs. Dat komt omdat watervlakken vaak aan het oog worden onttrokken door zogenaamde drijftillen. Op het oog ziet het er solide grond uit maar bij het betreden ligt er een onaangename verrassing te wachten: je zakt er zonder meer doorheen!

Nadat het Broek droog was gelegd werd de vrijgekomen grond beplant met wilgen voor de mandenvlechterij. De „wijmen“. In die hoofdzakelijke huisnijverheid kwam echter de klad en na de Tweede Wereldoorlog werden dan massaal populieren aangeplant. Dat gewas groeit erg snel en het hout werd gebruikt voor de fabricage van lucifers door de Union Allumettière. Een eertijds alom bekend bedrijf dat ondertussen ook reeds ter ziele gegaan is. In 1979 kocht de Vlaamse overheid (met name het Agentschap voor Natuur en Bos) hier ruim 120 hectare. Het domein vormt een langgerekte strook van 6 kilometer en het bestaat uit twee delen die gescheiden zijn door particuliere eigendommen. In het noorden ligt de Turfput, een vijver van 24 hectare. Het grootste deel van het gebied bestaat uit bos met daartussen moerassige gedeelten en meer dan 50 vijvers die aangelegd werden in de jaren zestig en zeventig van vorige eeuw. De populieren worden nu geleidelijk aan vervangen door bomen en struiken die meer eigen zijn aan onze streken. Dat soort bos biedt meer afwisseling en het heeft een veel hogere ecologische waarde.

De haven

Wie het Broek verlaat ter hoogte van de wijk Sluis, die kan de dijk van de Schelde opgaan langs de haven van Berlare. De haven van Berlare? Is dat een grap? Nee, dat is het niet. Het is er nu nog nauwelijks aan te zien maar ooit was hier een vorm van verkeer te water en gebeurde er overslag van goederen. Mijn idee toch een definitie van een commerciële haven? Wat er nog rest is het gebouwtje van de loskaai. Het ziet er allemaal nogal gewoontjes uit maar het gaat hier wel degelijk over een historisch belangrijke plek. Voor Berlare althans. En wel omdat er zeer oude sporen te vinden zijn van menselijke activiteit. Er is het Broek, de Berlaar en de Schelde. Tussen die aardrijkskundige gegevens bestond eertijds een verbinding. De Berlaar was een waterloop, een restant van de oude loop van de Schelde. Nu is die nagenoeg helemaal verland en nog nauwelijks zichtbaar. Eertijds kon langs de Berlaar een flink eind landinwaarts gevaren worden. Zodat het mogelijk was interessante goederen over het water te vervoeren.

Het oudste deel van deze site is de sluis tussen de Berlaar en het Broek. Het is niet weten wanneer die gebouwd werd. Het gewelf van de sluis is in witte zandsteen en dat laat vermoeden dat het bouwwerk zeer oud is. Het is immers zo dat baksteen maar eerst in de 14^e eeuw in onze streken is opgedoken. Natuurlijk werd het zandsteen ook na die tijd nog gebruikt voor allerlei (openbare) gebouwen. Het is dus mogelijk dat het zandsteen van de sluis inderdaad later is gemetseld. We mogen echter wel veronderstellen dat het bouwwerk toch reeds vele eeuwen oud is. Hoeveel eeuwen precies, dat blijft echter een vraag. En een waarop waarschijnlijk nooit een sluitend antwoord zal gevonden worden.

De eerste functie van de sluis was eigenlijk wel de afwatering van het Broek. Het kan op het eerste gezicht misschien merkwaardig lijken dat men zonder pompen probeerde het waterpeil in het Broek onder controle te houden. Wel is het zo dat het niveau van het

Broek voordat er met turfwinning was begonnen, heel wat hoger was dan nu. Zodat bij eb op de rivier het water van de Berlaar op een natuurlijke manier kon afvloeien. Hoe hoog het niveau van het Broek juist lag, weten we ook al niet, maar er moet dus een sluis geweest zijn die toeliet het water van de Meir (de waterloop waaraan Overmere de naam dankt) en dat van de Berlaar op hetzelfde niveau te krijgen. Er moet ook een klep geweest zijn die het water in de richting Schelde liet vloeien en niet omgekeerd. De sluis kon open-gedraaid worden aangezien er vaartuigen met afgezaagde bomen doorheen voeren. En schuiten die geladen waren met bussels („spinsen“) hout voor de dijkversterkingen. Of anders geladen met tenen (wissen of wijmen) voor de mandenvlechters. En later, vanaf het einde van de 17^e eeuw, moet ook turf een vaste handelswaar geweest zijn. Het is opgetekend dat de sluis meermaals gesloten werd omdat ze door de bomen en de boten beschadigd werd. Dat sluiten veroorzaakte nogal wat protest en daarom werd ze dan ook telkens weer hersteld en terug in gebruik genomen.

Op 12 mei 1790 vergaderden de baljuw, de burgemeester, de schepenen (wethouders) en de broekmeesters om vast te stellen dat de sluis in zeer slechte staat verkeerde en dreigde in te storten in de volgende winter „*door het geweld der waeters*“. Daarop werd besloten dat ze moest herbouwd worden. Met oude bouwmaterialen weliswaar. Voor de twee teerlingen aan de zijkanalen zou echter nieuwe blauwe hardsteen besteld worden. De broekmeesters gingen toen een lening aan van 200 ponden courant om het werk geheel of gedeeltelijk te bekostigen.

Behalve de sluis is er ook nog een loskaai. Van dit deel is wel precies geweten wanneer het werd gebouwd. Er bestaat namelijk een document over uit januari 1644. Het was de toelating verleend aan ene Pieter Janssens om een loskaai of „aert“ te bouwen. Die permissie werd hem verleend door de heer van Berlare, Don Diego Sanchez de Castro y Toledo. Het kostte Pieter Janssens heel wat moeite om het terrein naast de Berlaar te verhogen en voldoende te verharderen om het verkeer van wagens en karren mogelijk te maken. Dat verhoogde terrein is nu nog steeds duidelijk aanwezig. De bewuste Pieter Janssens was gemeenteontvanger, een tijdlang eerste schepen (wethouder) van de gemeente en handelaar in vlas en lijnzaad. Hij was een rijk man die tientallen stukken grond en andere eigendommen bezat. Daaronder waren het perceel aan de kaai en een hoeve aan de overzijde van de straat. Pieter was een zoon van Mattheus Janssens die vanuit de omgeving van Hulst naar Berlare gekomen was. Hij was de voorvader van allen die in Berlare de naam Janssens dragen. Pieter moest voor het gebruik van de aard een cijns van 8 schellingen per jaar betalen aan de Vrouwe van Berlare. In ruil daarvoor mocht hij wel rechten heffen op elke schuit die een lading kwam lossen of laden. Deze ladingen bestonden uit mest, aal, stro, hooi, hout of steen. Zoals reeds gezegd was turf daar eerst later bij. Hoewel aal toen en daar een belangrijke handelswaar was, is op geen enkele oude kaart iets terug te vinden van beerputten. Die moeten er nochtans geweest zijn. Zoals er wat verder aan het Veer naar Appels ook lagen. Heel erg oude bewoners van het Sluis be- weerden er nog resten van gezien te hebben maar bewezen is het nooit, voor zover ik weet.

De scheepvaart op de Berlaar en door de sluis was niet direct een eenvoudige zaak. De sluiswachter opende eerst de grote sluis aan de Schelde. Van dat kunstwerk bestaat nu niets meer. Hij liet dan het water op hetzelfde niveau komen en bij hoge tij konden de boten de Berlaar opvaren. Dat ging niet op eigen kracht. De schuiten werden getrokken ofwel door paarden ofwel met mankracht en ze werden met stokken afgeduwd van de kant. Dat soort trafiek kan tot ten laatste 1939 geduurd hebben. Waarschijnlijk zelfs niet eens zo lang.

Boven de sluis staat nu een gebouwtje. Dat was in 1774 nog niet zo. Hetgeen met zekerheid kan gezegd worden omdat een kasdasterkaart uit die tijd het gebouw niet toont. Zelfs in 1810 was dat nog niet het geval. Het gebouw wat er nu nog staat heeft jarenlang staan vervallen totdat het op instorten stond. Het is echter weer in al zijn bescheiden glorie her-

steld en een bord aan de gevel langs de straatkant vertelt iets over de vroegere functie ervan.

De Schelde

Hoog verheven boven de rest van het landschap kan men vanaf Het Sluis naar de dijk van de Schelde wandelen. Wanneer je dat doet is er aan de rechter kant een bos te zien dat ook al merkwaardig hoog ligt. Dat is zo gekomen omdat op een bepaald ogenblik besloten werd om de loop van de Schelde wat rechter te trekken. Wat er uit die verbinding aan zand werd gegraven, werd even terzijde van de dijk gestort. Zodoende ontstond daar een verhoging in het terrein. Later, veel later, werd er nog eens baggerslib bovenop gestort totdat het huidige niveau van de grond werd bereikt. De plantengroei in het bos is wat armtierig en de bomen doen het niet zo goed. Dat heeft alles te maken met de natuur van het slib dat daar gestort werd. Dat is verre van zuiver op de graat. Het is een bekend feit dat, zeker vroeger, de bodem van de Schelde door een rijke waaier aan smeerslib werd verontreinigd. Dus om te verwachten dat zich op dergelijke ondergrond enig leven direct zou thuisvoelen... het is wel vergezocht.

De Schelde heet hier „Zeeschelde“. Dat is het geval voor heel de benedenloop van de rivier vanaf Gent tot Antwerpen. De functies van die Zeeschelde zijn sterk uiteenlopend. Behalve dat de rivier een historisch belang heeft voor, onder andere, Berlare, krijgt ze steeds meer een natuurlijke en recreatieve functie. De industriële functie en de scheepvaart die zijn al veel langer belangrijk.

Het estuarium van de Schelde is een uniek overgangsgebied van een rivier naar de zee. Het zoute zeewater vermengt zich met het zoete rivierwater. Daardoor ontstaat een geleidelijke overgang van zout- naar zoetwater. Zo is er een zoute zone tussen Vlissingen en Hansweert, een brakwaterzone tussen Hansweert en Rupelmonde en een zone waar het water zoet is, namelijk tussen Rupelmonde en Gent. De scheidingslijn verschuift met het getij en met de seizoenen. Temse is tot nu toe de plaats het verst landinwaarts waar zout in het Scheldewater is vastgesteld. Vooral de zoete zone (en dus ook het deel van de Schelde dat de grens vormt van Berlare) is opmerkelijk. Dat getijverschillen tot zo ver in het zoete gedeelte van de rivier optreden is uniek in West-Europa.

Door de getijdenwerking is er uiteraard een afwisseling van hoog en laag water, waardoor de gebieden tussen de oevers van de rivier periodiek worden overspoeld. Hier ontstaan dan slikken en schorren. Het zijn zeldzame ecosystemen die slechts 0,01% van het aardoppervlak innemen en waarvoor dus veel zorg moet gedragen worden.

In een getijdenrivier zoals de Schelde komen slijk- en zandplaten vrij bij laag water. Dat zijn de slikken. Het slik is namelijk dat gedeelte van de oever dat telkens bij hoogwater (dus tweemaal per etmaal) overspoeld wordt. Door de sterke stroming en het overspoelen is op de slikken geen begroeiing mogelijk. Bij elke vloed wordt er wel een laagje slib op afgezet. Daardoor groeien de slikken langzaam. Tot ze bij vloed droog blijven. Et voilà: daar heb je dan schorren. Die staan enkel bij springtij en bij stormtij onder water. Hier kan dus wel een vegetatie tot ontwikkeling komen. Bij gewoon hoogtij dringt het water de schorren binnen via krekens en geulen maar voor de rest blijft het daar relatief droog.

In de slikken leven allerlei bodemdierpjes: wormen, slakken en geleedpotigen. Bij eb strijken er allerlei watervogels neer en die voeden zich graag met veel van wat daar in het slijk krioelt. Vooral in de winter zijn hier zeer veel watervogels te vinden want deze slijkplaten zijn een belangrijke halteplaats voor trekvogels en wintergasten.

Nieuw gevormde schorren worden eerst gekoloniseerd door riet. Die plantensoort groeit trouwens ook voorspoedig in brak water. Daarna komen de wilgen opzetten en die verdringen het riet dan weer. De wilg komt echter alleen voor in de zoetwaterschorren, want die plant staat op een zoutarm dieet. De wilgen groeien dicht tegen elkaar aan en dat zorgt voor een bos dat op sommige plaatsen ondoordringbaar is: het wilgenvloedbos. Er zijn ook nog de grienden, wilgenbroekbossen voor de kweek van wilgentenen. Voor zover die nog gebruikt worden. Op de meer open plaatsen gedijen dan weer allerlei kruiden. Eén daar-

van is de spindotterbloem. Een soort die typisch is voor dit soort biotoop en die in Europa uitsluitend op zoetwaterschorren voorkomt. In de bladoksels van de plant ontwikkelt zich een wortelstelsel dat op een spin lijkt, dat breekt dan op een bepaald moment af en het wordt met de getijdestroming meegevoerd. Ergens onderweg verankert zich dat weer en daar groeit het uit tot een nieuwe plant.

Wandelend over de Scheldedijk valt het op dat op de ene oever de bewoning tot praktisch bij de rivier staat, op de andere oever vind je niets anders dan uitgestrekte meersen. De Schelde is een laaglandrivier met een bochtig verloop. In al die bochten schuurt het water de ene oever uit en op de andere wordt er zand of slib afgezet. Er is dus een hoge en een lage oever ontstaan. Vroeger wist men ook al: wil je droge voeten houden? Zorg dan dat je je huis hoog genoeg neerzet. Dat denkbeeld werkt ook op onze dagen nog door. De oudere woonkernen vlak langs de Schelde zijn steeds op de hoge kant en/of op de rand van de Scheldevallei gebouwd, relatief veilig voor overstromingen. Een gegeven dat dezer dagen wel weer van erg veel belang is. Plons!

N.B. De uitleg waar de uitdrukking „de pijp uitgaan“ vandaan komt heb ik niet van mezelf. Het is me aangereikt door één van mijn trouwe lezertjes. Wel bedankt, Jaap!

© 2010 Michel Christiaens